

Mennyibe kerül egy színházi ünnep megszervezése?

Az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumának gazdasági vonatkozásai

Móricz Zsigmond 1933-as *Asszony beleszól* című regényében Vigh István szerkesztő kap egy négy elsőrangú zsölygyére szóló utalványt, de az ajándék színházjegyek nagyon is költségesnek bizonyulnak – olyannyira, hogy a bérházból senki nem tudja emiatt elfogadni az ingyenjegyeket. Vigh feleségének, Ilonkának a számításai szerint egy színházi est négy személynek belekerül 5 pengőbe, miközben Vigh újságírói fizetéséből napi 3 pengő telik a megélhetésre. Úgyhogy hiába az ingyenjegy, a villamos (az Üllői úttól a Vígszínházba) oda-vissza egy pengő kilencvenkét fillér, négy ruhatárjegy 4 fillér, a kapupénz 5 fillér per fő, szünetben illik venni egy doboz cukorkát, az egy pengő, de utána szomjasak lesznek és egy pohár kristályvíz 12 fillérbe kerül.¹ Végül ugyan megnézik az előadást, de a regény egy izgalmas problémára, a színház sokszor láthatatlan költségeire világít rá.

A színház kutatás gazdaságtörténeti lehetőségei

Az ilyen jellegű gazdasági adatok – mind a színházlátogató közönség kiadásai, mind pedig a színházi számlák, költségvetések, kiadások és bevételek – ugyanúgy a színház történet forrásai közé tartoznak, mint például a szövegek könyvek, repertoárok, díszlettervek, színlapok és színikritikák. A 19. századi kolozsvári színház magyar kontextusban egyedülállóan gazdag levéltári korpuszában számos olyan forrás van, amely segíthet megérteni az intézmény gazdasági helyzetének változását, a színészi fizetések alakulását, a segélyek mennyiségét és eredetét, ezek azonban gyakran hiányos adatok. A színház vezetése és fenntartása többszereplős, összetett modell alapján történt. Végigkövethető a vezetési stratégiák változása a külső vállalkozó igazgatónak bérbe kiadott színháztól a „házilag”, egy belső bizottság által kezelt intézményig. Ezzel párhuzamosan észlelhető az is, ahogy a 19. század második felére a színházalapításkor nélkülözhetetlen arisztokrata mecénatúra fokozatosan visszaszorult, miközben a színház fenntartásában egyre aktívabb szerepet vállalt a polgárság és a helyi gazdasági elit, illetve 1870-től az állam is. Ekkortól ugyanis a színház rendszeres éves királyi szubvencióban részesült, amelyet évente a színházi ügyekért felelős Belügyminisztériumtól

¹ MÓRICZ Zsigmond, *Az asszony beleszól* = Uő, *Regények IV*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 313–550.

kellett kérvényezni. Mivel költségvetést is kellett mellékelni, ezeknek az éveknek a pénzügyei tételes lebontásban követhetők.²

Kétségtelenül fontos és érdekes lenne évtizedes távlatokban megvizsgálni a kiadásokat és a színházi alapvagyon jövedelmeinek forrását az intézményre hagyományozott birtokok bérbeadásából befolyó bevételektől a kötvényekből származó kamatokig. A magyar színháztörténet gazdasági szempontú feltérképezése még várat magára, bár az újabb kutatások nem tekintenek el tőle. A Magyar Királyi Operaház társadalomtörténetéről szóló könyvében Markian Prokopovych ugyan nem részletezi annak pénzügyi vonatkozásait, elemzésében – amely az Operaház „botrányaira”, botrányos bemutatóira épül – azonban megkerülhetetlen az intézmény gazdasági helyzetére való kitekintés. Az 1884-es megnyitó előadásra a földszinti és első emeleti páholyokra, a legdrágább helyekre szóló jegyeket 11 forintért, egy ezüstóra áráért árulták.³ A magas költségvetésű előadások (különösen gróf Keglevich István intendatúrája alatt) kiadásai nem térültek meg, a közönség is gyakran maradt távol, így az Operaház egyre nagyobb állami segízésre szorult. Ennek alapos feltárása már túlmutatott volna Prokopovych könyvének keretein (és elsődleges forrásain, a sajtón is), de a képet tovább árnyalhatja az országgyűlési iratok elemzése. A Képviselőházi naplók színházra vonatkozó napi-rendi pontjaiban rendszeresen előkerül a Nemzeti Színház, az Operaház, és 1870-től, a szubvenció megítélésétől kezdve a kolozsvári színház finanszírozása is. Sok esetben adatszerűen megjelenik az aktuális éves állami segély összege, ezen túl a gazdasági vonatkozások diszkurzív szinten is érdekesek. Pázmándy Dénes képviselő 1892-es felszólalása csupán egyetlen példa erre (és egyben jól látható egy erősen protekcionista gazdaságpolitikai diskurzus kialakulása az Operaházzal szemben):

Színművészeti kiadás címén 392.000 frt van előirányozva budgetünkben. Ez a meglehetősen nagy összeg nincsen helyesen felosztva, mert míg a fővárosi subventionált színházak az állambudgetben 350.000 frtnyi dotatitot kapnak, addig a vidéki színészet igen mostohán részesül állami segélyben; pedig a színészet, különösen a vidéki színészet Magyarországon igen nagy nemzeti culturmissiót teljesít. (*Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Felesleges költségnek tartom vagy legalább is túlzott kiadásnak azt, hogy itt egy m. kir. operát tartsunk fenn, a mely az államtól és a civillistából 375.000 frt évi segélyben részesül. Ilyen drágán segélyezett színház sehol a világon nem létezik; csak Magyarországon létezik azon satyricus állapot, hogy sem előadásainak nyelvében túlnyomókéig nem magyar, sem a zene fejlesztésében nemzeti irányt nem követő operára ilyen horribilis összeget adnak ki.⁴

² A színház általános pénzügyeiről Ferenczi Zoltán máig nagyon fontos színháztörténeti munkája adhat általános képet. A kötet megírásának ötlete éppen a kolozsvári centenárium okán merült fel, elkészítéséhez a Belügyminisztérium 800 forintot utalt ki az előző évi költségvetés többletéből. FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája, 1897.

³ Markian PROKOPOVYCH, *In the Public Eye: The Budapest Opera House, the Audience and the Press, 1884–1918*, Bécs–Köln–Weimar, Böhlau, 2014, 72.

⁴ *Képviselőházi Napló*, 1892. II. kötet, 1892. április 25., 87. országos ülés, 315.

Az állami segélyezés problémájának feltárása – a magyar irodalom- és művészettörténeti kutatásokhoz hasonlóan⁵ – a színházstörténet számára is érdekes eredményekkel kecsegtet, ahogy az egyes színházak gazdasági háttere is. Jelen tanulmány a hosszú távú gazdasági folyamatok feltárásánál és egy átfogó gazdaságtörténeti elemzésnél kisebb léptéket választ: egyetlen ünnepre, az erdélyi hivatásos színjátszás 1892-es centenáriumi ünnepségére fókuszál. A mikroszintű elemzéssel rekonstruálhatók az esemény kiadásainak és bevételeinek olyan apró mozzanatai, amelyek egyrészt csak a gazdasági vonatkozású forrásokból tudhatók meg, másrészt pedig a költségvetésekben szereplő összesített, nagy tételeket bontják részeire, és árnyalják. Pontosabban fogalmazva megmutatják, hogy egy, a költségvetésben látható kiadás mögött milyen egyéb, láthatatlan kiadások húzódnak meg, illetve az ünnepség alatt kapott ajándékoknak és adományoknak milyen lappangó költségei vannak.

Centenáriumi ünnep Kolozsváron

A kolozsvári színház ünnepeinek feltárásával foglalkoztak már, ezek a kutatások azonban kevésbé érintették a centenáriumot, illetve a gazdasági szempontokat.⁶ 1892. november 10. és 12. között ünnepelték a századik évfordulóját annak, hogy az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság megkapta a játékengedélyt az erdélyi országgyűléstől és a Kolozsvár főterén levő Rhédey házban elkezdte előadásait.⁷ Az ünnepi műsorrend a színház két korábbi ünnepének (az 1821-es színháznyitó ünnepnek és az erre 50 évvel később megemlékező jubileumnak) forgatókönyvét használta fel,⁸ de mintájául szolgált a Kelemen László társulatával kezdődő magyar hivatásos

⁵ T. Szabó Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete*, Irodalomtörténet, 39/89(2008) 3. sz., 347–377. – Császtvay Tünde, *A tintakuli ára. A korai dualizmus irodalmának pénzgazdasága*, Helikon, 57(2011), 4. sz., 592–615. – Szívós Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*, Bp., Új Mandátum, 2009.

⁶ Bartha Katalin Ágnes elemezte az kolozsvári színház 1821-es megnyitásának, illetve ennek 50. jubileumi ünnepének műsorrendjét. A centenáriumot megemlíti, de nem tér ki rá részletesen. BARTHA Katalin Ágnes, *Szimbolikus reprezentáció és színház-avató ünnep = Drámák határhelyzetben I.*, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES Csizmadia Gabriella, Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2014, 369–384. Fontos megemlíteni, hogy egy másik tanulmányában gazdaságtörténeti szempontokat is működtetve elemzi Szentgyörgyi István színész jövedelmeit. BARTHA Katalin Ágnes, *Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei*, Erdélyi Múzeum 72(2010), 1–2. füzet, 112–123.

⁷ A dátum nem volt egyértelmű, a november 11. mellett a december 11., 16. és 17. is felmerült. Ekkor általánosan elfogadott adattá a november 11. vált. *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet százéves jubileuma alkalmából*, szerk. HEGYESY Vilmos, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Nyomdája, 1892, 80. Enyedi Sándor 1982-es pontosítása alapján a tényleges dátum 1792. december 17. volt. KERÉNYI Ferenc, *Hagyomány és újítás az 1810-es évek magyar drámairodalmában = Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc, MARGÓCSY István, Bp., Szépirodalmi, 94–115. – BARTHA, *Szimbolikus reprezentáció, i.m.*, 380.

⁸ A forgatókönyv alakulását, az előző két ünnephez való viszonyát a centenáriumi rendezőbizottság üléseinek jegyzőkönyveit vizsgálva itt elemeztem: SZABÓ-REZNEK Eszter, „*A nap, amelyen a csecsemő magyar színészetet először falai közé fogadta*”: A kolozsvári hivatásos színjátszás százéves évfordulójának

színházas budapesti centenáriumi ünnepe is 1890-ből. Az ünnep remek alkalom volt a színház múltjának felelevenítésére és színrevitelére, ugyanakkor az intézmény jövőjéről való diskurzusok kezdeményezésére is. Miközben a színpadon a hagyományos mecénásokat, az arisztokráciát ünnepelték, a háttérben a színház államosításáról beszéltek, azaz új, állandó mecénást keresve a furcsa státuszú – csak részben szubvencionált – színházat teljes állami felügyelet és finanszírozás alá akarta rendelni az intézményt vezető bizottság. Így az ünnep alatt erőteljesen jelen voltak a pénzügyi viták, egy gazdaságilag megfontolt aktus keretezte a centenáriumot: a Szapáry Gyula belügyminiszternek küldött felirat, amelyben a színház államosítását kérték. Ez, ahogy az ünnephez kapcsolódó rengeteg számla, kiadás, bevétel szinte hiánytalanul megmaradt – az archiválásra a centenárium szervezői is figyeltek: „A jubileumra vonatkozó összes iratok megfelelően rendezve és lajstromozva vannak. Az elnökség indítványozza, hogy mindezen iratok, a jegyzőkönyvekkel, a nyomtatványok egy-egy példányával és a lajstrom-könyvvel együtt az erdélyi múzeum könyvtárának adassanak át megőrzés végett”.⁹ Lehet, hogy ennek az elővigyázatosságnak is köszönhető, hogy a centenáriumi dokumentumok ilyen egységesen kutathatóak.

Ennek ellenére az, hogy mennyibe került a centenárium megszervezése, nem teljesen egyértelmű. A bevételek több forrásból származtak, különböző társadalmi rétegek által felajánlott adományokból, illetve az eladott jegyekből. Mint minden kiemelkedő színházi eseményre (külföldi vendégszínészek, koncertek, ünnepi alkalmak) a közönség emelt árú jegyekkel mehetett be a november 10-i *Bánk bán* előadásra és a november 11-i díszelőadásra, valamint ennek november 12-i megismétlésére is. Arról kevés adatunk van, hogy a közönség mennyit költött az utazásra vagy a rendezőbizottság által előírt, ünnephez méltó ruhák – a férfiaknak díszmagyar és fekete szalonöltözet, a női közönségnek pedig az alkalomhoz illő „fényes toilett”¹⁰ – megvásárlására/javítására. Azt azonban tudjuk, hogy mennyit fizettek azért, hogy láthassák az előadásokat. A *Bánk bár* jegyárai 20 krajcár és 8 forint között mozogtak. A 20 krajcáros karzati állójegy abban az évadban a rendes színházi napokon is ugyanennyibe került, az egyre nagyobb árak irányába haladva azonban a különbség exponenciálisan nő. Egy átlagos napon 5 forintba kerülő középpáholy november 10-én 8 forintba került (érzékeltetve a budapesti Nemzeti Színház és a kolozsvári színház közötti különbséget, ennyibe került a Nemzetiben egy másodrangú páholy egy átlagos előadáson). A díszelőadás jegyárai magasabbak voltak az előző napi *Bánk bán* előadáshoz képest, 40 krajcár és 12 forint között mozogtak. 12 forintért egy elsőrangú páholyba lehetett jegyet venni egy átlagos napon az Operaházban, de a *Kolozsvár* napilap éves előfizetése is csak 4 forinttal került többre. 3 forintért már egy támlásszékre lehetett jegyet váltani. Ennyibe

előkészületei, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis, 32(2016), 1. sz. 119–134.

⁹ Kolozsvár, 6(1892), november 21.

¹⁰ Ellenzék, 13(1892), november 9.

került 1892-ben a legdrágább jegy a kolozsvári színház által bevezetett ún. „nép- és gyermekelőadásokra” – ezek leszállított helyárú, látványos, zenés, táncos délutáni előadások voltak.¹¹ De ugyanennyit kért 5 kg egérméregért a pécsi Sipőcz István gyógyszerész.¹² Az is megfontolandó volt, hogy valaki 4 forintért vált egy jegyet egy erkélyen lévő helyre, vagy inkább 3,80 forintért vásárol áron alul egy automata szerkezetű selyemesernyőt a csődbe jutott budapesti Kertész Jenő boltjából.¹³

A nagyobb kiadási tételeket felsorakoztató, összesítő dokumentumok szerint az összkiadás 2060 forint körüli volt.¹⁴ A tiszta jövedelem 500 forint volt, amelyet, „elkerülendő a szétforgácsolást”, kettéosztottak, 300 forintot a kolozsvári színházi nyugdíjalap kapott, a maradék 200-at pedig a kolozsvári színházi segélyegyletnek adták.¹⁵ Az összesített tételeknél az egyes számlák és gazdasági vonatkozású adatok jóval többet árulnak el. A következőkben az ünnep néhány mozzanatát igyekszem árnyalni a gazdasági adatokra támaszkodva.

Számlák és adományok

A díszelőadás legfényesebb és legjobban várt mozzanata volt az a két, Körner *Zrínyijéből* vett élőkép, amit az erdélyi arisztokrata családok tagjai mutattak be. A választás nem volt véletlen, ugyanis a színház 1821-es megnyitóján ezt a darabot adták elő műkedvelő arisztokraták – a centenáriumi élőképek szereplőinek felmenői. Erre az élőképek szervezője, gróf Béldi Ákosné gróf Bethlen Emma (akinek férje, gróf Béldi Ákos, Kolozsvár és Kolozs megye főispánja a színház frissen kinevezett intendánsa és a centenáriumi rendezőbizottság elnöke volt) külön odafigyelt, „mely családok tagjai vettek részt az első előadáson? mert főként a főszereplőket lehetőleg ugyanazokból kellene bemutatni most is”, fogalmazott a rendezőbizottságnak írt levelében.¹⁶ Ezzel a gesztussal – amit a sajtó sem mulasztott el hangsúlyozni – szervesen összekapcsolta a centenáriumi rendezőbizottság elnökének a színház felépítését adományokkal segítő arisztokrácia megmutatta önmagát a színpadon. A száz év szimbolikus összekapcsolását a nézőtér díszítése is erősítette: a páholyokat a színházalapító nemesi családok címerei díszítették.¹⁷ Ekkora már az arisztokrata mecénások szerepe háttérbe szorult, és erősebb lett a polgárság és a helyi gazdasági elit színházfinanszírozói jelenléte, az ünnep mozzanataiban azonban azt hangsúlyozták, hogy az erdélyi nemesség

¹¹ A kolozsvári színházjegyek árait a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában őrzött színlapokról (ez esetben 1892 októberiekről) vettem át. Ezúton is köszönöm a Dokumentációs Tár vezetőjének, dr. Salat-Zakariás Erzsébetnek a segítségét.

¹² Vasárnapi Ujság, 39(1892), október 30.

¹³ Budapesti Hírlap, 12(1892) november 1.

¹⁴ Kolozsvári Állami Levéltár (KÁL) Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, jelzet nélkül.

¹⁵ Kolozsvár, 6(1892), november 21.

¹⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

¹⁷ Kolozsvár, 6(1892), november 12.

támogatása és adományai nélkül nem jöhettek volna létre a színjátszás keretei – így a kolozsvári színházi épület sem.¹⁸ De, mint a forrásokból kiderül, az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság első játékhelyéül szolgáló Rhédey palotán a centenárium alatt felavatott emléktábla is egy nemesi adomány támogatásával készült el.

A jubileumi rendezőbizottság már első ülésén eldöntötte egy emléktábla elhelyezését a főtéren levő Rhédey palotára, amelynek báltermében kezdte meg játékát az első hivatásos társulat. Az ügyet a ház tulajdonosa, báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna „kegyes jóindulatába” ajánlották. A bizottság levele nem található meg a levéltári iratok között, a báróné válasza azonban igen (ráadásul a következő ülés jegyzőkönyvében és a sajtóban is közölték teljes egészében). Az Alvincről küldött rövid levélben a következőket írja a báróné: „örömmel látom, hogy a tulajdonomat képező Rhédey-ház, kegyes megemlékezés által, nemzeti emlékké fölavattatni terveztetik. Ezen alkalommal egyszersmind nekem tért nyitni szíveskednek, hogy kegyeletben tartott elődeim hazafias szolgálatjainak megörökítéséhez hozzájáruljak. Szívesen fogadom a kedves kötelességet, a kívánt 200 forintot felajánlva a leírt terv kivitelére.”¹⁹

A 200 forint adomány nem bizonyult elegendőnek, az emléktábla költségeinek növekedésével Rhédey Johanna további 150 forinttal egészítette ki. Tehát a centenáriumot rendező bizottságnak 350 forintos adomány állt rendelkezésére az emléktábla költségeinek a fedezésére. A Pákey Antal által tervezett, svéd gránitból készült, historizáló, 17–18. századot idéző keretbe tett tábla költségei ezt meghaladták, 358 forint és 72 krajcár volt a végső összeg. Ehhez azonban járulékos költségek is hozzáadódtak, végül az emléktábla és az avatás összköltsége 535 forint 22 krajcárra nőtt, tehát az adományon felül további 185 forint 22 krajcárral kellett kiegészítenie a bizottságnak. Pákey minden számlát elküldött a rendezőbizottságnak, így a költségek részleteiben láthatók. A tábla, ahogy Pákey bizottsági ülésen bemutatott tervében szerepelt, fekete svéd gránitból készült, rokokó stílusú keretét pedig Kloesz József és Bertha Mihály szobrászok készítették. Míg a gránitot a kőfaragó Nagy testvérek Albert Förster kőfaragótól rendelték Zuckmantelből, Kloesz és Bertha helyi alapanyagból dolgozott, a Kolozsvár közelében lévő bácstoroki kőből. A 200 forintos munkadíj felett az olyan apró munkákra is fény derül, mint a tábla szállítása (5 forint), vagy lyukak vésése a keretbe a táblát tartó kapcsok számára, illetve a tábla letakarítása (4 forint).²⁰ Az *Ellenzék* november 10-i számában tudósított az emléktábla Kolozsvárra való megérkezéséről, az avatására pedig már rögtön másnap, november 11-én került sor. Ehhez kapcsolódik Pákey elszámolásának legérdekesebb adata, amely az egyébként minden részletről tudósító sajtóból nem derül ki – mert ez az információ feltehetően nem szivárgott ki. A tervező rendelt egy „reserve” táblát Ullmann Ferenc másoló és aranyozótól, aki

¹⁸ A két élőképről és az arisztokrácia reprezentációjáról itt írok részletesen: SZABÓ-REZNEK Eszter, *Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepein*, Korall, 18(2017), 69. sz., 46–67.

¹⁹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 24. és Kolozsvár, 6(1892), szeptember 24.

²⁰ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 197, ff. 3.

az eredeti táblán is végzett néhány apró munkát, többek között az aranyozást. A gránit utánzattábla cinkezett bádoglemezből készült, fakerettel és aranyozott felirattal kiegészítve 15 forintba került.²¹

Az avatásnak is megvoltak a költségei. Walter Gusztáv kárpitosmester finom vörös szövetből készített függönyt a leleplezéshez további 8 forint 17 krajcárért, számlájában a felhasznált alapanyagokat is listázta.²² Itt már 384 forint 47 krajcárnál tartott a költségvetés. A sajtóbeli tudósítások az avatást részletesen leírták, a résztvevők hosszú menetben indultak el reggel fél tízkor a megyeháztól a Rhédey ház irányába, felzászolózott házak és a nemzeti színű kokárdás egyetemi ifjúság által képezett sorfal között. A „Rhédey-ház előtt a zászlókkal bőven díszített emelvény mellett állott meg a menet. A küldöttségek egy része az emelvényen foglalt helyet, hol az első sorokban előkelő hölgyek voltak. Az ünnepi szónok számára az emelvény délkeleti részén volt szószék felállítva, szemben a Rhédey ház emléktáblájával, melyet vörös lepel borított.”²³ A gazdagon díszített emelvény költségei – beleértve a székhordárok 4 forintos kifizetését is – 150 forint 75 krajcárnyi terhet róttak a bizottságra. Gyarmathy Miklós ezen tartotta meg beszédét, majd, „míg a közönség hatalmasan éljenzett, lehullott az emléktábláról a függöny s látható lett a multak dicsőségét és a jelen kegyeletét hirdető emlék”. Ferenczi Zoltán javaslatára a következő volt az emléktábla szövege: „Ebben a házban kezdte meg előadását 1792. nov. 11-én az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság, nyelvünk dicsőségére és a nemzeti tiszta érzés gyarapítására. Ennek emlékére helyezte ide e táblát a száz éves ünnepet szervező bizottság, 1892. nov. 11-én, a ház tulajdonosa, br. Horváth Ödönné, sz. gr. Rhédey Johanna nemes adományából”²⁴ Mivel végül az avatásra megérkezett az eredeti tábla, nem volt szükség a másolat igénybevételére. Elképzelhető, hogy ellenkező esetben a közönség nem is értesült volna arról, hogy egy bádogtáblát avattak fel ünnepélyes keretek között, a *Himnusszal* és a *Szózattal* tisztelegve előtte.

Az emléktábla elkészülésének részletes adataiból a leleplezés megszervezése, az ilyen esemény megszervezéséhez szükséges számos apróság ugyanúgy láthatóvá válnak, mint a költségvetés általános tételeinek részletei, a nagy tételek mögött meghúzódó kis számok. A nemesi adományt egyéb forrásokból kellett kiegészíteni, a jubileumi emlékkönyv költségeit pedig éppen újabb adományokból kellett fedezni. A díszes, számos képet – többek között az arisztokrácia által előadott két élőképet – tartalmazó könyv előfizetési ívein kezdetben 1 forint 20 krajcár, majd 1 forint 50 krajcár szerepelt. Ezzel együtt az előfizetésekből származó bevételekből a nyomdaköltség felét

²¹ További 2 forintot számolt fel az eredeti emléktábla keretbe való helyezése utáni gittelésre és aranyozásra. KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 197, ff. 2.

²² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 197, ff. 10. Walter részletes számlája: finom veres szövet 3 ft 50 kr; 3 vég cérnazsinór 1 ft 20 kr; 4 db. csont és vaskarika 30 kr; 2 db nagy vasszeg 60 kr; 2 db vasrúd 65 kr; munkadíj 2 ft 50 kr; összesen 8 ft 75 kr.

²³ Kolozsvár, 6(1892), november 11.

²⁴ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 22 v.

tudták csak fedezni. A bizottság tagjai így adományokat vártak, és saját példányaikat magasabb áron váltották meg. Teleki László gróf például összesen 5 forintot, Albach Géza, Kolozsvár polgármestere pedig 3 forint 50 krajcárt fizetett a könyvért,²⁵ amelyet ráadásul a decemberre ígért megjelenés helyett csak következő évben vehettek kézbe az előfizetők. A költségek csökkentésére levélben fordultak a Közlekedésügyi Minisztériumhoz, és kérik, hogy 650 példányban 450 előfizetővel megjelent, a király arcképét is tartalmazó kötetek postai úton való szétküldésére engedélyezzen postaköltség-mentességet.²⁶ Válaszlevél nem található a dokumentumok között, úgyhogy nem tudni, hogyan alakult a vége a történetnek.

Ingyenjegyet a színház államosításáért

November 11-én, az emléktábla-avatás után és az esti díszelőadás előtt bankettet tartottak a Redoutban. Az ételt Nagy Gábor vendéglős szolgáltatta, aki egy hétfogasos terítékért (amelybe gyümölcs, sajt, feketekávé, ánizslikőr, vörös és fehér asztali bor, illetve egy Ringató nevű peccsenyebor is tartozott) 5 forintot kért – és bár övé volt a legjobb ajánlat, ez sem nevezhető olcsónak.²⁷ Összevetésként: 4 forintért egy I. emeleti erkélyen lehetett helyet foglalni a díszelőadásra, továbbá az 1892. október 28-i kolozsvári hetivásáron nagyjából a díszbéd árából egy mázsa zabot (4 forint, 20 krajcár – 4 forint, 70 krajcár), egy malacot (6–7 forint), öt kiló sonkát (egy forint/kiló), két kövér libát (5 forint) vagy egy szekér tűzifát (3–5 forint) lehetett vásárolni. Az italkínálatot Littke Ernő, a pécsi Littke pezsgőgyár tulajdonosa egészítette ki adományával: 100 üveg Littke „Sport” pezsgőt küldött Kolozsvárra a bankettre. Ajtai K. Albert nyomdájában (ahol a *Kolozsvár* című lapot is nyomtatták) 300 darab aranyozott szélű díszbédjegyet és 250 menükártyát nyomtattak ki, összesen 23 forintért.²⁸ A bizottság az ebédjegyekből befolyt összegén kívül 2 forint 30 krajcárt fizetett Nagy Gábornak jégért és pohártörésért.²⁹ A lakoma egyéb járulékos költségei közé tartozott például a zenekar fizetése – ugyanis az ebéd alatt Pongrácz Lajos zenész és zenekara húzta a magyar nótákat, de elszámoltak 3 forint borraivalót a bankett ideje alatti felügyeletért, illetve jegyszedésért is.³⁰

A díszbédén 202-en vettek részt, közülük 12-en ingyenjeggyel mehettek be. Hat jegyet Nagy Gábor fizetett ki, ezekkel az ingyenjegyeket újságírók, valamint Mezei Géza rendező vették igénybe. A maradék hat jegyet gr. Béldi Ákos alispán kérésére a bizottság fizette ki, ebben a névsorban olyanokat látunk, akiknek vagy a kolozsvári színházhoz, vagy a centenáriumi ünnephez van valamilyen köze: Feleki Miklós színész, igazgató;

²⁵ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 7.

²⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 11.

²⁷ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 10.

²⁸ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 83.

²⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 54.

³⁰ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 61.

Káldy Gyula karmester, zeneszerző, aki a díszelőadás ünnepi nyitányát írta; Kloesz József és Bertha Mihály szobrászok, akik az emléktábla díszes keretét készítették; valamint Stesser József belügyminiszteri tanácsos (a hatodik ingyenjegy tulajdonosa nem szerepel ezen a listán).³¹ Káldy és a szobrászok nyilvánvalóan köszönetképpen kapták az ajándék jegyeket, a listáról Stesser a legérdekesebb, aki kettős funkcióban, ahogy azt a meghívóra küldött válaszlevelében jelezte: a belügyminisztérium képviselőjeként és az Országos Színész Egyesület elnökeként vett részt a centenáriumon.³²

Stesser József tanácsos ingyenjegye a tanulmány elején felvázolt államosítási problémával áll összefüggésben. A jubileumi szervezőbizottság negyedik ülésén dr. Groisz Gusztáv indítványozására feliratot intéztek a belügyminiszterhez, Szapáry Gyulához, a színház helyzetének rendezése érdekében.³³ Az elkészült feliratot átadták Sigmond Dezső országgyűlési képviselőnek, aki két képviselőtársával, gr. Esterházy Kálmánnal és Hegedüs Sándorral együtt átadta ezt Szapárynak, és egyúttal felkereste Stesser József belügyminiszteri tanácsost, a színügyek előadóját, akinek a felügyeletére bízták a felterjesztések pártolását. Annak ellenére, hogy Budapesten kormányválság (és kolera-járvány) volt, és éppen a kolozsvári ünnepségek idején történt meg a Szapáry-kormány leváltása,³⁴ Stesser tanácsos mégis Kolozsváron volt, ennek oka minden bizonnyal a színházi viszonyok felmérése és a bizottsággal való tárgyalás lehetett. Decemberben – már a kormányváltást követően, amikor Szapáry helyét a belügyminiszteri székben Hieronymi Károly vette át – Stesser újra Kolozsvárra látogat, ennek oka egy, a távozása után megtartott színházi bizottsági ülés jegyzőkönyvéből derült ki. Értekezletet hívott össze Kolozsváron a színház ügyének témájában, egy félreértés pontosítása végett. Stesser a felirat szövege és a színházat vezető bizottság kérése között ellentmondást fedezett fel, és azt a következtetést vont le, hogy a bizottság nem tudja, mit akar.³⁵ A feliratban ugyanis a házi kezelés (azaz az aktuális vállalkozói rendszert eltörölve – amikor kívülről jött igazgató veszi bérbe a színházat – állami segély mellett egy, a bizottság által kiválasztott intendáns, illetve egy általa választott, meghatározott idejű szerződéssel alkalmazott igazgató vezetné a színházat) visszaállítását kérték, miközben mindenki az államosításról beszélt. Groisz a Szapárynak küldött feliratban

³¹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 66.

³² KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 262. Az Országos Színész Egyesület is jelezte válaszlevelében, hogy Stesser, mint elnök, részt vesz ünnepségen. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 213.

³³ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 17.

³⁴ A fővárosi meghívottak közül távollétük indoklásában többen is hivatkoztak erre a két okra. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 131., 258. – Az *Emlékkönyv* is a „gátló körülmények” között említette a kolerát és a kormányválságot (a szervezésre maradt idő – nagyjából másfél hónap – rövidsége mellett): „az előkészületek alatt az ország több részében, különösen pedig a fővárosban, fellépett a kolera. A járvány ártott is annyiban, hogy néhány érdekelt törvényhatóság és több fővárosi testület e miatt lemondott a részvételről. Káros befolyással volt továbbá a novemberi kormány-változás, mely a politikai világ számos előkelőségét (a kik résztvenni készültek) gátolta a megjelenésben” *Emlékkönyv, i. m.*, 91.

³⁵ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 101.

valóban úgy fogalmazott, hogy a kormány „kegyeskedjék elvben elhatározni a kolozsvári nemzeti színháznak házi kezelés alá vételét, az intézet országos segélyének fölemelését s ekképen a színház állandóságának és művészeti könnyebb fejlődhetésének tartós biztosítását”.³⁶ A feliratban is az szerepelt, hogy a „színház ügyének végleges rendezését”, „a magán vállalkozói rendszer eltörlését és – az állami segély felemelése mellett – az intézet házi kezelésének visszaállítását” kérik.³⁷ A bizottság biztosította Stessert, hogy ez csak félreértés, a színház számára továbbra is az államosítás tűnik a legbiztosabb útnak, de valószínű, hogy nemcsak ez a félreértés akadályozta az intézmény ügyének megnyugtató rendezését, hanem a kormányváltás is, ugyanis mindent előlről kellett kezdeni, új feliratot kellett írni az új belügyminiszterhez – ez 1893-ban meg is történt.³⁸ De az országgyűlési dokumentumok vitáiból is kiderül, hogy a kolozsvári színház ügyét továbbra is halogatták, ezt 1894-es felszólalásában Hieronymi is beismerte.

A másik kérdés a kolozsvári nemzeti színház kérdése, nevezetesen azon, több oldalról hangoztatott óhaját, hogy a kolozsvári színház ne adassék többé bérbe, hanem vétessék állami kezelésbe, és hogy annak az épületnek jobb karba helyezése iránt a kormány intézkedéseket tegyen. En úgy tavaly, mint az idén szándékoztam a kolozsvári színházat állami kezelésbe vétetni; ez azonban jelentékeny költséggel jár, a mostani bérlőtől megváltandó díszletek, az új díszletek beszerzése és az épületnek jobb karba helyezése címén. Kénytelen voltam az állami háztartásban megóvandó egyensúly érdekében akkor, midőn ugyancsak a vezetésemre bízott tárcza körében a csendőrségre, a rendőrségre és más égetően szükséges kiadásokra olyan jelentékeny többletet kell igénybe vennem, meghajolni, és ezen költségek igénybe vételéről ez évre lemondani.³⁹

Összegzés

A centenáriumi bizottság abbéli reménye, hogy a szimbolikus századik évfordulón a színház jövője megnyugtatóan rendeződik, nem valósult meg. Az ünnepség után visszatértek a normál árú jegyekhez, a szokásos előadásokhoz, a költségek elszámolásához. A különleges ünnepi alkalom rengeteg reprezentációs eseményt sűrített a három napba, a színház 19. századi történetének számos fontos eseményét felelevenítették. Ezzel egy időben a források betekintést engednek a reflektorok mögé (szó szerint, ugyanis a kolozsvári színházban éppen ekkor, a centenárium alkalmával alkalmaztak először villanyvilágítást a színházban), a hordárok, árajánlatok, törött poharak és a borralalók bonyolult rendszerébe, a színház pénzügyeibe, illetve az adományozás és a köszönetnyilvánítás gesztusai mögé. Azt gondolom, azon túl, hogy a gazdasági adatok mikroszintű elemzése és kontextualizálása árnyalhatja eddigi ismereteinket a színház működéséről, fenntartásáról, az egyes társadalmi rétegek involvációjáról,

³⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 17.

³⁷ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 7–8.

³⁸ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 202.

³⁹ *Képviselelőházi Napló*, 1892. XX. kötet, 1894. november 22., 385. országos ülés, 381.

azt is érdemes lehet figyelembe venni, hogy az elemzett esemény éppen egy centenáriumi ünnepség. Érdekes lehet a jubileumok és centenáriumi századában, a 19. századi „centenáriumi láz” kontextusában látni az ünnepet.⁴⁰ Közvetlen előképe a már említett két évvel korábbi budapesti ünnep volt, ott sorakozott azonban mögötte a Kazinczy- és Kölcsey-centenáriumi és persze az 1769-es első Shakespeare „Jubilee”, a nagyszabású és hagyományteremtő Shakespeare-bicentenáriumi, a Shakespeare-kultusz egyik mérföldköve, majd az ennek mintáját továbbvivő 1864-es tricentenáriumi,⁴¹ amelyről a magyar sajtó is tudósított. Mindegyik ünnep egyedi esemény, ugyanakkor kialakult forgatókönyvet követnek. A díszbéd, díszelőadás, szobor- és emléktábla-állítás visszatérő elemek. Olyannyira, hogy amikor 1911-ben Lévay József Kiszaludai Társaság-beli tagságának fél évszázados jubileumát ünneplik, a Miskolczi Ujság kimondja, hogy „az irodalom ez egyszer nem ércszobrot, hanem élőszobrot ment ünnepelni”.⁴² A kolozsvári ünnep felépítésének és megszervezésének részletei minden bizonnyal visszaköszönnek máshol is. A törött poharak száma és az étrend változik ugyan, de az ünnepi nyitányok és prólogok szerzőit ugyanúgy ki kell fizetni, ahogy a szobrok és emléktáblák leleplezéséhez szükséges szöveget is, az utolsó felhasznált vaskarikával együtt.

⁴⁰ Lásd Roland QUINAULT, *The Cult of the Centenary, c.1784–1914*, *Historical Research*, 71(1998), 176 sz., 303–323. – *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever*, eds. Joep LEERSSEN, Ann RIGNEY, Palgrave Macmillan, 2014.

⁴¹ Erről lásd DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszülöttje”: *a magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989.

⁴² A Miskolczi Ujság, 1911. november 20-i számából idézi Porkoláb Tibor, *Kultusz és felejtés. Lévay József irodalmi és társadalmi státusza*, Bp., Ráció, 2017, 30.